

תפילת הקבע, תפילת התחנונים

עיון במתח שבין תפיסת תפילת הקבע לתפיסת תפילת התחנונים בפרק 'תפילת השחר' בתלמוד הבבלי

✧ יגל שפרבר ✧

מבוא

פרק 'תפילת השחר', הפרק הרביעי במסכת ברכות, מגלם בתוכו קרב איתנים בין אלו הדוגלים בתפילת קבע בעלת זמנים וגדרים ברורים, לבין אלו הדוגלים בתפילת תחנונים, כזו ספונטנית הנובעת מהלב.

ההבדל בין תפילות אלו אינו ניכר רק בגדרי התפילות ובזמניהן, אלא גם בהבנת מוסד התפילה בכללותו. האם תפילה היא זעקת הלב, או שמא היא נגזרת מ'פלילים', והיא עבודתו הסיזיפית של האדם בעמידתו מול קונו?

פרק 'תפילת השחר', במשנה ובתלמוד, אינו מכריע כאחת מן השיטות, אלא מקיים את התחרות ביניהן. ברצוני לטעון כי קיום התחרות בין שתי הגישות, רוצה לומר, השארת שתי הגישות בתוך השיח הבית-מדרשי והימנעות מהכרעה כאחת מהשיטות, היא זו שאפשרה את הישרדותה של התפילה ואת עיצובה כעמוד התווך של היהדות הבת-מקדשית.

מבנה המאמר

נפתח מאמר זה בסקירה של סוגיות הפרק העוסקות במתח שבין תפילת הקבע לתפילת התחנונים. נבאר כיצד המתח בא לידי ביטוי באותן סוגיות. לאחר מכן נעמיק דווקא במיצוע שמציעות הסוגיות, דהיינו באופן שבו המשנה והתלמוד אינם פוסלים אף גישה, אלא מעצבים את התפילה כשילוב של קבע ותחנונים גם יחד.

נציין כי ההחלטה אילו סוגיות לכלול פְּאֵלָה העוסקות במתח שבין תפילת הקבע לתפילת התחנונים, אינה פשוטה וניתן לחלוק עליה. ההכרעה שלא לדון בסוגיות 'פלג המנחה' או 'תפילת המוספין בחבר עיר וביחיד', אינה חד משמעית ואף בהן ניתן לזהות את המתח והאיזונים. אולם מאחר שסוגיות אלו אינן עוסקות באופן מובהק במתח, נבחר שלא לעסוק בהן והרוצה יעיין ויבחן כיצד גם שם המתח בא לידי ביטוי.

בשלב הבא, נלמד מימרה מתוך תורת ה'דאו דה צ'ינג', הדרך, שמקורה בסין הקדומה. נסתייע בפרשנותו של ד"ר מיכה גודמן לאותה תורה סינית, שבקצרה גורסת כי הימצאות ערך במאבק עם ערך אחר, היא המאפשרת לאותו הערך להגן על עצמו מפני עצמו. נרחיב ונדגים זאת בהמשך.

לבסוף, נבין כיצד תפיסת הדאו באה לידי ביטוי בפרק 'תפילת השחר' ומשמרת את התפילה היהודית כתפילת קבע שיש בה תחנונים וכתפילת תחנונים שיש בה קבע. אבקש ללמוד מכך על אופייה של התפילה, ככזו שיש בה קבע ותחנונים כאחד.

סוגיית הפתיחה

המשנה הראשונה בפרק 'תפילת השחר' קובעת עד איזו שעה ניתן להתפלל כל תפילה:

תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע. ושל מוספים כל היום, רבי יהודה אומר: עד שבע שעות.¹

בסוגיית הפתיחה של הפרק, האמוראים קראו משנה זו ותקפו אותה משני כיוונים שונים. הכיוון הראשון הוא מכיוון תפילת הקבע, והשני הוא מכיוון תפילת התחנונים. כך שואלת הגמרא:

ורמינהו: מצותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום?²

מבלי להיכנס לעומק השאלה, הגמרא בפשטות תמחה האם זמן תפילת השחר אינו מתחיל ונגמר עם הנץ החמה. לפי תפיסה זו, ישנו רגע אחד קבוע, כיאה לתפילת קבע, שבו על המתפלל להתחיל להתפלל. אם כן, התלמוד מקשה על המשנה באופן המבטא את תפיסת תפילת הקבע הקיצונית ביותר – קבע, לפי התפיסה המוקצנת המשתקפת מהקושייה, אינו טווח זמן מוגדר שבתוכו אפשר להתפלל. תפילת קבע מכוונת לרגע אחד נתון ותו לא. על המתפלל לכוון את עצמו לאותו רגע קבוע ובו להתפלל.

לא נביא את תשובת הגמרא לקושייה זו, אך נציין מיהו החכם שנזעק להשיב ולהפריך את תפיסת תפילת הקבע הקיצונית. חכם זה הוא רבי יוחנן, אשר מתפקד כמייצג תפילת התחנונים בסוגיה כפי שנראה מיד. אכן, מיד לאחר תירוצו של רבי יוחנן מגיעה קושייה אחרת על המשנה, כאשר הפעם בעל הקושייה הוא רבי יוחנן:

וכולי עלמא עד חצות ותו לא!! והאמר (...) אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית – מתפלל בשחרית שתיים, שחרית – מתפלל במנחה שתיים!³

1 בבלי, ברכות כו ע"א.

2 שם.

3 שם.

רבי יוחנן מקשה על המשנה – האם אכן ישנן שעות מוגדרות לתפילה? האם אכן לאחר חצות היום, או לאחר ארבע שעות לשיטת רבי יהודה, לא ניתן יותר להתפלל שחרית? תפיסה שכזו אינה מתיישבת על דעתו של רבי יוחנן, הסובר כי מי שלא התפלל ערבית בליל יתפלל ערבית ביום, ומי שלא התפלל שחרית בבוקר, יוכל להתפלל תפילה זו בצהריים.

התלמוד אינו יכול לקבל באופן מלא את גישתו של רבי יוחנן, המערערת על זמני התפילה הקבועים. כשם שדחה את גישת הקבע הקיצונית, ויש שיאמרו 'הטהורה', כך דוחה הוא אף את גישת התחנונים 'הטהורה', זו הדוגלת בתפילה ללא זמן מוגדר. בתחילה מתרצת הגמרא כי אכן ניתן להשלים תפילות, אולם המשלים לא יקבל בעד השלמה זו שכר תפילה בזמנה. אלא שלאחר שהגמרא ממשיכה ומקשה על גישתו של רבי יוחנן מהכתוב 'מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להימנות'⁴, פסוק המחזק את שיטת תפילת הקבע, נאלץ רבי יוחנן עצמו לסייג את שיטתו ולקבוע כי חריגה מזמני התפילות הקבועים והשלמת תפילות אומנם אפשרית כאשר אדם שגג ולא התפלל תפילה בזמנה, אך אינה אפשרית במקרים שבהם אדם במזיד ביטל תפילה.⁵

תפילות כנגד אבות או כנגד קורבנות

הסוגיה הבאה בפרק העוסקת בפולמוס שבין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים, היא סוגיית 'תפילות כנגד מה', העוסקת במקור התפילה. נחלקו האמוראים מה מקורה של התפילה – תקנת האבות, או תקנת הקורבנות:

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום. רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום.⁶

תפיסתו של רבי יוסי ברבי חנינא היא תפיסת תפילת התחנונים, שהרי תפילת האבות עצמה הייתה תפילת תחנונים ספונטנית ולא ממוסדת. לעומתו, רבי יהושע בן לוי (להלן ריב"ל) דוגל בתפילת הקבע, שכן תפילתו נתקנה כנגד עבודת הקורבנות, שהיא עבודה קבועה, מאומצת ומוגדרת היטב. קשה לחשוב על עבודת הקורבנות ועבודת המקדש מבלי להיזכר בנדב ואביהו, שמצאו את מותם כאשר ניסו לעקור את ממד הקבע שבעבודה זו.⁷

התלמוד מציג שתי ברייתות, המחזקות כל אחת שיטה של אחד מן האמוראים. ברייתות אלו ממחישות באופן יוצא דופן עד כמה סיווג זה של רבי יוסי לעולם תפילת התחנונים ושל ריב"ל לעולם תפילת הקבע, נכון ומדויק:

4 שם

5 ייתכן כי זוהי אף הייתה תפיסתו המקורית של רבי יוחנן, כפי שמסביר רב אשי – "דְּיָקָא נְמִי, דְּקִתְנֵי בְּיָטֵל", וְלֹא קִתְנֵי טְעָה", שְׁמַע מִינֵהּ", כלומר ניתן להשלים את התפילה דווקא כשטעה ולא התפלל אך לא כשביטל תפילתו במכוון.

6 בבלי, ברכות נו ע"ב.

7 ויקרא י 2-1.

תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא:

אברהם תקן תפלת שחרית, שנאמר: "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם", ואין "עמידה" אלא תפלה, שנאמר: "ויעמד פינחס ויפלל".

יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב", ואין "שיחה" אלא תפלה, שנאמר "תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו".

יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר: "ויפגע במקום וילן שם", ואין "פגיעה" אלא תפלה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי".⁸

הברייתא המחזקת את שיטתו של רבי יוסי, היא זו שמתארת מהי אותה תפילה שהאבות, תיקנו לנו. הפסוקים בהקשרם המקראי מצביעים על תפילה ספונטנית של האבות, תפילה המבטאת תכונת נפש של המתפלל. אברהם אבינו עומד לפני הקדוש ברוך הוא, יצחק משוחח עימו ויעקב 'פוגע' בתפילתו. תפילתו של אברהם נאמרת לאחר תחנונו בפני האל שיציל את ערי הכיכר עבור הצדיקים שבהן,⁹ תפילתו של יצחק נאמרת לפני שראה את רבקה וייתכן בהחלט כי בתפילתו התחנן שכלתו המיועדת תמצא חן בעיניו,¹⁰ ויעקב מתפלל בבורחו מבית אביו מפני עשיו אחיו, רגע לפני חזיון סולם יעקב המכונן.¹¹ לעומת ברייתא תחנונית זו, מביאה הגמרא ברייתא של קבע, כדי לחזק את שיטתו של רבי יהושע בן לוי:

ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי: "מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות – שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות. ורבי יהודה אומר: עד ארבע שעות שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות".¹²

ברייתא זו, שהובאה כאן בחלקה, מסבירה מדוע נקבעו זמני התפילות כפי שנקבעו. הסיבה להקצבת זמן התפילות, היא הקצבת זמן הקורבנות. אותו קבע של עבודת הקורבנות הוא אותו הקבע של עבודת התפילה.

תפילת הערב אין לה קבע

לאחר הסוגיות שעוסקות באופן פחות מובהק במתח שבין תפילת הקבע לתפילת התחנונים, חוזרת הגמרא למתח זה בסוגיה המרתקת 'ערבית רשות או חובה'. וכך פותחת הסוגיה:

8 בבלי, ברכות כו ע"ב.

9 בראשית, יט 27.

10 בראשית, כד 63.

11 בראשית, כח 11.

12 בבלי, ברכות כו ע"ב.

תפלת הערב אין לה קבע. מאי אין לה קבע? אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא,
ליתני "תפלת הערב כל הלילה!" אלא מאי אין לה קבע – כמאן דאמר, תפלת
ערבית רשות. דאמר רב יהודה אמר שמואל: תפלת ערבית: רבן גמליאל אומר חובה,
רבי יהושע אומר רשות.¹³ (ההדגשות שלי ואינן במקור.)

הגמרא מציגה מחלוקת תנאים בין רבי יהושע בן חנניה ורבן גמליאל דבנה, תנאי הדור
השני שפעלו בימים שלאחר חורבן הבית. נחלקו רבן גמליאל הנשיא ורבי יהושע אב בית
דינו, האם תפילת ערבית רשות או חובה.

ייתכן כי מחלוקתם של התנאים נובעת מגישתם הכללית לתפילה, כתפילת קבע או
כתפילת תחנונים. רבן גמליאל, הסובר כי תפילת ערבית חובה היא, דוגל בתפיסת תפילת
הקבע. לעומתו, רבי יהושע סובר שהתפילה היא תפילת תחנונים, וממילא **תפילת הערב**
אין לה קבע. לשם עמידה על עמדותיהם של רבן גמליאל ורבי יהושע, נקדים את המאוחר
ונעריך מבט אל משנה ג בפרקנו:

רבן גמליאל אומר, בכל יום מתפלל אדם שמנה עשרה. רבי יהושע אומר, מעין
שמנה עשרה.¹⁴

רבן גמליאל פוסק כי על כל אדם להתפלל בכל יום את שמונה עשרה הברכות שתיקנו
חכמים על הסדר, ורבי יהושע מאפשר למתפלל גמישות מסוימת. לתפיסתו, אין אדם
צריך להתפלל את שמונה עשרה הברכות ממש, אלא מעין שמונה עשרה. ייתכן כי
פסיקתו של רבן גמליאל, בסוגייתנו ובמשנה ג', משקפות את יחסו לתפילה כתפילת קבע.
לדידו, תפילה היא המנגנון שיחזיק את עם ישראל גם לאחר החורבן ולכן אין מנוס
אלא לקבוע נוסח תפילה מוגדר וברור ואף יש לקבע את התפילות כתפילות חובה, ולא
לאפשר ספונטניות והכרעות אישיות בכל הקשור לתפילה.

לעומתו, רבי יהושע אינו מסכים להפוך את התפילה לקבועה כל כך, גם בדור יבנה
שאחרי החורבן. רבי יהושע מקבל את העיקרון הבסיסי של תפילות חובה וקבע, אך
מותיר למתפלל חופש לעצב את שמונה עשרה הברכות בהתאם לצרכיו ולתחנוניו.
כמו כן, מותיר רבי יהושע תפילה אחת, תפילת ערבית, כתפילת רשות שהמתפלל יוכל
להחליט אם ברצונו להתפלל אותה. על כן, לדידו, תפילת הערב **אין לה קבע**. ודוק –
רבי יהושע לא פוטר מתפילת שמונה עשרה וסביר להניח שהוא עצמו היה מעודד את
הציבור להתפלל ערבית, אלא שתפילה זו תפילת רשות היא, המסתמכת על נדבת הלב
ורצונו של האדם להתפלל ולהתחנן אל בוראו.

המחלוקת האם תפילת ערבית רשות או חובה היא, יוצרת דרמה של ממש בין החכמים.
רבן גמליאל שנוכח כי רבי יהושע חולק על עמדתו, אינו מוכן לקבל זאת. הוא מוכיח את

13 בבלי, ברכות, כז ע"ב - כח ע"א.

14 משנה, ברכות ד, ג.

רבי יהושע בבוטות בפני באי בית המדרש כולם ואילו החכמים, מצדם, אינם מוכנים לקבל את היחס שרבן גמליאל מעניק לרבי יהושע ומדיחים אותו מתפקידו כנשיא.¹⁵

לאחר הדחת רבן גמליאל ומינויו של רבי אלעזר בן עזריה תחתיו, נפתחים שערי בית המדרש והמוני תלמידים צובאים על ספסליו. באותו היום, התקבלו עדויות רבות על מסורות הלכתיות ונמסרו הלכות רבות. הגמרא מספרת כי רבן גמליאל עצמו נכח בבית המדרש באותו היום, הפעם שלא כמי שעומד בראשו. המקרה שממנו לומדת הגמרא על נוכחותו של רבן גמליאל, מאלף ומפתיע:

ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. דתנן: בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש. אמר להם: מה אני לבא בקהל? אמר לו רבן גמליאל: אסור אתה לבא בקהל. אמר לו רבי יהושע: מותר אתה לבא בקהל. אמר לו רבן גמליאל: והלא כבר נאמר "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'?" אמר לו רבי יהושע: וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות (...) מיד התיירוהו לבא בקהל.¹⁶

על סמך האירועים הקודמים שבהם חלק רבי יהושע על רבן גמליאל, היינו מצפים שרבן גמליאל יגיב בחריפות לרבי יהושע החולק עליו. אולם הפעם, רבן גמליאל הפנים את המסר שהועבר לו וביום שבו הודח מתפקידו ניהל דיון ענייני ומעמיק עם רבי יהושע. בסופו של דבר, בעניין אותו גר עמוני, נפסקה הלכה כרבי יהושע. לאחר דברים אלו התפייסו החכמים, ורבן גמליאל חזר למשרתו הרבנית, אם כי באופן מוגבל יותר ובשיתוף עם רבי אלעזר בן עזריה.

הארכנו בסיפור הדחתו של רבן גמליאל, לא בשל העניין שבו אלא מפאת חשיבותו לסוגייתנו. רבן גמליאל מייצג את גישת תפילת הקבע. רבי יהושע את גישת תפילת התחנונים. בתחילה, רבן גמליאל דורס את רבי יהושע ומנסה להותיר את גישתו כגישה היחידה השולטת בכיפה. לבסוף, מבין רבן גמליאל כי גישה זו שגויה היא וטוב שתתחרה תפיסתו בזו של רבי יהושע וכי רק טוב יצא מכך ששתי התפיסות יאתגרו זו את זו.

תפילת רבי נחוניא

משנה ב' בפרק תפילת השחר עוסקת בתפילתו של רבי נחוניא בן הקנה. לאחר שמשנה א' עסקה בזמני תפילות הקבע, משנה ב' מספרת על תפילתו האישית של רבי נחוניא בן הקנה – תפילה שאינה ממוסדת, תפילה שאינה ציבורית, שלא תוקנה כנגד תמידין ואף לא תוקנה על ידי האבות. תפילה זו משקפת את תחנונו של רבי נחוניא שלא יארע דבר תקלה על ידו ואת רצונו להודות על חלקו הטוב בבית המדרש:

15 לשון הגמרא: "תא נעבריה" ופירש רש"י: "בואו ונעביר אותו מן הנשיאות". לענייננו, אין זה רלוונטי אם רבן גמליאל הודח מהנשיאות ממש או רק מתפקידיו הרבניים.

16 בבלי, ברכות כח ע"א.

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפלה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי. וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.¹⁷

האם תפילתו של רבי נחוניא מתפקדת כתחליף לתפילת עמידה, או שהיא נוספת אליה? מהמשנה לבדה לא ניתן להעניק תשובה ברורה לשאלה זו. עם זאת, נראה שהריטב"א חשש מפרשנות שכזו לתפילה, שלפיה תפילתו של רבי נחוניא יכולה להחליף את תפילת הקבע, ולכן פירש:

אידי דאיירי מענין תפלה אייתי הא תפלה הכא ולא נפקא לן מידי. ואשמועינן דמי שרוצה לומר הכי הרשות בידו.¹⁸

כלומר, אגב העיסוק בתפילות הובאה תפילתו של רבי נחוניא, אולם מתפילה זו 'לא נפקא לן מידי', דהיינו לא יוצאים ידי חובה, אלא מדובר בתפילת רשות. הגדילה לעשות הגמרא אשר קיבעה נוסח קבוע אף לתפילה אישית זו של רבי נחוניא:

תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? "יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי... ואשמח בהם". ביציאתו מהו אומר? "מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות... אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת".¹⁹

נראה שהגמרא נרתעת אף היא מאותה ספונטניות המאפיינת את תפילתו של רבי נחוניא בן הקנה. הגמרא מעוניינת במיסוד תפילות הקבע ועל כן גם תפילה זו של רבי נחוניא בן הקנה, מקבלת ממד של קבע. תפילת תחנונים זו אכן התקבעה לדורות והרמב"ם, בפירוש המשנה, קבע כי שתי תפילות אלו חובה לאומרן.²⁰

סוגיה זו מצויה אף היא במתח שבין תפילת הקבע לתפילת התחנונים. על פניו, המשנה מבטאת באופן קיצוני כמעט את תפילת התחנונים – מדובר בתפילה אישית של רבי נחוניא שנאמרת אומנם בזמנים קבועים, אך מתוך שאיפתו הפנימית שלא תארע תקלה על ידו ומתוך רצונו להודות על חלקו. הגמרא כבר קיבעה לתפילה זו נוסח קבוע והרמב"ם פסק כי חובה לאומרם. בכך עברה התפילה המרה מושלמת מתפילת תחנונים לתפילת קבע.

17 בבלי, ברכות כח ע"ב.

18 חידושי הריטב"א ברכות, כח ע"ב.

19 בבלי, ברכות כח ע"ב.

20 פירוש המשנה לרמב"ם, ברכות ד, ב.

בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה

משנה ג' בפרק 'תפילת השחר', מציגה את מחלוקתם של רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי עקיבא באשר לתוכנה המחייב של התפילה.²¹ הזכרנו מחלוקת זו לעיל ביחס לשיטתם הכללית של רבן גמליאל ושל רבי יהושע. נביא משנה זו שוב בלשונה:

רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. רבי יהושע אומר: מעין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו – מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו – מעין שמונה עשרה.²²

לשיטתו של רבן גמליאל, על כל המתפללים להתפלל תפילתם בנוסח אחיד. רבי עקיבא אומנם אינו מחייב את המתפלל להתפלל בנוסח האחיד שקבעו חכמים, אך הוא רואה בכך ערך שיש לשאוף אליו.

לעומת שניהם, רבי יהושע אינו מעדיף את תפילת שמונה עשרה המלאה על פני תפילתו האישית של כל אדם. גם אם רכיבי השבח וההודיה בתפילה קבועים, על רכיבי התחנונים להיות אישיים ולשקף את תחנוניו האישיים של האדם.²³ על כן, מתפלל האדם הפרטי מעין אותן ברכות שתיקנו חכמים, המעידות על תוכנה הרצוי של התפילה, אך בהתאם לצרכיו ותחנוניו הפרטיים. גישתו של רבי יהושע מתעצמת במשנה הבאה, המחוברת למשנה זו בנוסחה התלמודי, ובה רבי יהושע אומר כי "המְהַלֵּךְ בְּמִקוֹם סִפְנָה, מְתַפַּלֵּל תְּפִלָּה קְצָרָה".²⁴ שוב, רבי יהושע מאפשר התאמה של נוסח התפילה לצרכיו של האדם בשעה הספציפית שבה הוא מתפלל. מעניין לראות כי בגמרא, מי שמוכן אף הוא להציע למתפלל להתפלל תפילה קצרה הוא רבי אליעזר, אשר כפי שנראה מיד מבטא את גישת 'העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים'.

העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים

משנה ד, אשר אוחדה בגמרא יחד עם המשנה הקודמת ועם המשנה הבאה, מביאה את אמרתו המפורסמת של רבי אליעזר, המציגה באופן המובהק ביותר את המתח שבין תפילת הקבע לתפילת התחנונים: 'רבי אליעזר אומר, העושה תפילתו קבע, אין תפלתו תחנונים'.²⁵

21 לאור מחלוקתם של רבן גמליאל ורבי יהושע האם תפילת ערבית רשות או חובה, לא סביר לפרש את המחלוקת כמחלוקת על עצם החיוב בתפילה אלא כמחלוקת על תוכנה של תפילת העמידה, וכך אף פירש קהתי את המחלוקת במשנה: "משנתנו דנה, אם כל אדם חייב להתפלל בכל יום תפילה זו ובשלמותה" (קהתי, הקדמה למשנה ג).

22 הערה 19 לעיל.

23 הפרשנות המקובלת היא שתפילת מעין שמונה עשרה מחליפה את ברכות התחנונים ולא את ברכות ההודיה והשבח בתחילת התפילה ובסופה, בבלי, ברכות ל ע"א.

24 משנה, ברכות ד, ד.

25 הערה 19 לעיל.

על סמך היכרות עם רבי אליעזר השמותי,²⁶ אשר משמר מסורות קדומות²⁷ ואף אינו מתיירא מלעמוד כנגד החכמים,²⁸ נראה כי יש לקרוא את המשנה באופן הבא: העושה תפילתו קבע, כלומר בנוסח קבוע ובזמנים קבועים כפי שחידשו חכמי יבנה, אין תפילתו תחנונים, דהיינו תפילתו לא תהיה שיחה, עמידה לפני הקדוש ברוך הוא, או פגיעה בו. במקום זאת, מדובר יהיה ברוטינה שגרתית, שכמו כל עבודה גם היא שוחקת ומעייפת. ממד התחנונים שבתפילה יתאיין. דברי רבי אליעזר נראים כביקורת חריפה על רבן גמליאל הקובע כי בכל יום מתפלל אדם שלוש תפילות ובתפילות אלו יתפלל תפילת שמונה עשרה בנוסח שתיקנו חכמים.

הקיצוני הוא האותנטי?

ראינו כי המתח בין תפילת הקבע לתפילת התחנונים קיים בסוגיות רבות בפרק. הצגנו עמדות מנוגדות, אשר האחת דוגלת בתפילת תחנונים שאין בה קבע והאחרת בתפילת קבע שאין בה תחנונים. אולם כפי שעוד נראה להלן, סופן של עמדות שכאלו הוא שבתפילת התחנונים לא יהיו תחנונים ובתפילת הקבע לא יהיה קבע. לאור זאת, החכמים עצמם נקטו בעמדות מסויגות ומורכבות יותר ביחס לאופיין של התפילות.

היו לפניו שתי תפילות

בסוגיה הבאה הרלוונטית לעניינו, הגמרא מציגה מחלוקת הנוגעת לקדימותן של תפילות. מי שהיו לפניו שתי תפילות, תפילת המנחה ותפילת מוסף, איזו תפילה יתפלל קודם? צדדי הספק של השאלה הם אלו: האם יקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף, שכן תפילת המנחה תדירה יותר ויש ליישם בענייננו את הכלל 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם'²⁹ ומנגד, האם ייתכן כי יש להקדים את תפילת המוסף לתפילת המנחה, שכן לשיטתו של רבי יהודה זמנה של תפילת המוסף תיכף יחלוף, בעוד שיש שהות ארוכה יחסית להתפלל את תפילת המנחה?³⁰ רבי יוחנן מכריע בשאלה בפוסקו:

אמר רבי יוחנן: הלכה מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף.³¹

רבי יוחנן פוסק כי עלינו לנהוג לפי הכלל המקובל 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם'. ממילא ניתן ללמוד מכאן כי במחלוקת שבין רבי יהודה לחכמים ביחס לזמנה של תפילת מוסף, הלכה כחכמים שזמנה של תפילת המוסף הוא כל היום כולו ולא כדעת רבי יהודה,

26 בבלי, נידה ז ע"ב. שמותי, היינו מבית שמאי. ראו תוס' שם ד"ה 'שמותי'.

27 בבלי, סוכה ח ע"א.

28 בבלי, ברא מציעא נט ע"ב.

29 בבלי, פסחים קיד ע"א.

30 לשיטת רבי יהודה, מצב שכזה בו "היו לפניו שתי תפילות" יכול להיווצר רק בתווך שבין השעה השישית (ומחצה) לשעה השביעית, שכן זמנה של תפילת המוסף, לדודו, עד שבע שעות.

31 בבלי, ברכות כח ע"א.

עד שבע שעות.³² פסיקה זו של רבי יוחנן מתאימה לשיטתו הנזכרת לעיל, כי התפילה היא תפילת תחנונים ולא נכון להגביל את זמני התפילה.

אולם תפיסה כזו של שיטת רבי יוחנן, כמעט ואינה אפשרית מקריאת הסוגיה כולה. זאת לאור ראשיתה של הסוגיה:

אמר רבי יוחנן: ונקרא "פושע".³³

רבי יוחנן עצמו אומר כי מי שדוחה את תפילת המוספין לשלב מאוחר ביום, נקרא פושע! כלומר, על אף שלתפילת המוספין אין קבע וניתן להתפלל תפילה זו כל היום כולו, אף לשיטת רבי יוחנן יש להזדרז ולהתפלל תפילה זו, ומי שישתהה עם תפילת המוספין, נקרא פושע.

לשיטתנו, סוגיה זו מציגה איזון הכרחי וחיוני בתוך גישתו של רבי יוחנן. **רבי יוחנן אומנם רואה בתפילה תפילת תחנונים, אך אין בכך כדי לשלול ממנה כל יסוד של קבע.** זאת משום שאף לשיטתו, מי שמשתהה מתפילתו עקב היותה תפילת תחנונים, נקרא פושע.

עיון מעמיק יותר בשיטת רבי יוחנן בסוגיית הפתיחה של הפרק, יניב מסקנה דומה. רבי יוחנן אומנם מאפשר להתפלל שחרית בזמן המנחה ומנחה בזמן ערבית, אך רק כאשר אדם שגג ולא התפלל את התפילה במועדה. כמו כן, התשלומים אינם אין סופיים. ניתן להשלים תפילה רק בזמן התפילה הבא, ולא מעבר לכך.³⁴ לתשלומי התפילה זמן קבוע.

לאור זאת, עולה תמונה שלמה יותר של תפיסת התפילה של רבי יוחנן: לא עוד תפילת תחנונים שאין בה קבע, אלא **תפילה שהיא תחנונים, אך אינה מתפשרת על יסודות הקבע שבה.**

איזונים בגישות

עיון עדין יותר בסוגיות שהצגנו וכן בסוגיות נוספות בפרק, יעלה אף הוא תמונה מאוזנת יותר על אופייה של התפילה כפי שעוצבה על ידי התנאים והאמוראים בפרק 'תפילת השחר'. נחזור לאותן סוגיות ונראה כיצד כל אחת מהתפילות אינה נותנת מקום לא לתפילת קבע שאין בה תחנונים ולא לתפילת תחנונים שאין בה קבע.

זמני תפילות רחבים – בין קבע לתחנונים

ראשית, משנת הפתיחה עצמה מגלמת איזון בין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים. כזכור, הקושיה הראשונה שמוקשית על משנת הפתיחה לפרק אינה מדוע נקבעו זמנים לתפילות, אלא כיצד נקבעו להן זמנים רחבים כל כך. ממילא, ברור כי ניתן היה לקבוע

32 מחלוקתם במשנה הראשונה בפרק, בבלי, ברכות כו ע"א.

33 הערה 31 לעיל.

34 כך נפסק בשולחן ערוך אורח חיים קח ד.

זמנים ספציפיים ונקודתיים לתפילות. **קביעת טווח זמן משמעותי של כמה שעות משמשת איזון בין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים**, המעניק למתפלל חירות כלשהי באשר לתפילה, בתוך זמניה המוגדרים.

תפילות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן לקורבנות

סוגיית 'תפילות כנגד מה' הוצגה לעיל כסוגיה מפולגת, שבה רבי יוסי ברבי חנינא הסובר ש'תפילות אבות תקנום' מייצג את תפילת התחנונים, בעוד שרבי יהושע בן לוי, הסובר ש'תפילות כנגד קורבנות תקנום', מייצג את תפילת הקבע. אכן, ייתכן בהחלט כי אלו הן עמדותיהן הפרטיות של החכמים, אולם התלמוד עצמו יוצר הרמוניה כמעט מושלמת בין שתי הגישות, בסכמו את הסוגיה במשפט: "תפילות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן לקורבנות".³⁵

רבן גמליאל נשיא, רבי יהושע אב בית דין

באשר למחלוקתם של רבן גמליאל ורבי יהושע, הסוגייה פותחת בדיכוטומיה מוחלטת ובמחלוקת שאף מובילה לסכסוך ולעלבון בין רבן גמליאל ורבי יהושע. בסופה של הסוגיה, שני תלמידי החכמים מתפייסים זה עם זה, פסיקתו של רבי יהושע מתקבלת להלכה בסוגיות מסוימות ורבן גמליאל מוחזר באופן חלקי לתפקידו. ייתכן כי יש בכך כדי לשקף גם כן איזון בין תפיסותיהם: בין תפיסת רבן גמליאל כנציגה של תפילת הקבע לבין רבי יהושע כנציגה של תפילת התחנונים.

רבי נחוניא - תפילה ספונטנית בזמנים קבועים

אף תפילתו של רבי נחוניא, כפי שהיא מובאת במשנה, משקפת איזון עדין בין שתי מגמות התפילה. אכן, כפי שטענו, מדובר בתפילה ספונטנית המתאימה לתפילת התחנונים. אולם התפילה מוצגת כתפילה שהיה רבי נחוניא אומר כדרך קבע, בכניסתו לבית המדרש וביציאתו ממנו. אם כן, תוכנה של התפילה נראה תוכן של תחנונים, אך זמניה של תפילה אישית זו זמני קבע הם.³⁶

מעין שמונה עשרה - תפילה קצרה וסדורה

לעיל פירשנו את דעתו של רבי יהושע, לפיה כל אדם מתפלל מעין שמונה עשרה, כקריאה למתפלל להתפלל על תחנוניו האישיים ולא להיצמד לנוסח הברכות שקבעו חז"ל. אולם גם אם פירוש זה מתבקש ומתיישב עם נוסח המשנה, הגמרא לא מוכנה לקבלו. על כן

35 בבלי, ברכות נו ע"ב.

36 מעניין לשים לב כי ממד הקבע כאן אינו תלוי בשעות היום אלא בנסיבות. בכך דומה הקבע שבתפילת רבי נחוניא לקבע שבברכות הנהנים אולי אף יותר מהקבע שבתפילות החובה.

טוענת הגמרא כי גם לתפילת 'מעין שמונה עשרה' נוסח סדור ומוגמר.³⁷ בכך מסייגת הגמרא את ממד התחנונים שבתפילה אליבא דרבי יהושע ומעגנת אותו ליסוד תפילת הקבע שבו. פעולה דומה עושה רבי יהושע עצמו במשנה ד בפרק, שבה רבי יהושע מציע נוסח שלם לתפילה הקצרה לשעת סכנה. כפי שלתפילה הקצרה נוסח תחנונים קבוע, כך גם לתפילת מעין שמונה עשרה.³⁸

תפילת קבע ותחנונים לאחר תפילתו

האם מי ששכח לומר 'יעלה ויבוא' בברכת 'עבודה' חוזר על תפילתו? רבי יהושע בן לוי, שכזכור מייצג את תפילת הקבע במספר מקומות קודמים בפרק, מלמדנו כי: 'טעה ולא הזכיר של ראש חדש ב"עבודה" – חוזר ל"עבודה" (...) ואם סיים – חוזר לראש'.³⁹ רב פפא מבהיר מתי נחשב אדם למי שסיים תפילתו: 'אמר רב פפא בריה דרב אחא בר אדא: הא דאמרן סיים – חוזר לראש, לא אמרן אלא שעקר רגליו, אבל לא עקר רגליו – חוזר לעבודה'.⁴⁰

ריב"ל שב ומציג תפיסה פורמלית וקבועה ביחס לתפילה: נוסח התפילה צריך להיות קבוע וסדור מראש, ישנם ימים בהם עבודת התפילה מתארכת על ידי הזכרת ראש חודש ומי שלא הזכיר ראש חודש בעבודת התפילה שלו, יעבוד בשנית ויחזור על תפילתו.

התלמוד מכיר בחשיבות הקבע שבתפילה ואינו חולק על גישה זו של ריב"ל, אולם בכל זאת הגמרא ממחרת להציג את הסברו של רב נחמן בר יצחק לאותו סיום תפילה. הסבר זה מונע מהתפילה להיות תפילת קבע בלבד שאין בה תחנונים: 'אמר רב נחמן בר יצחק בהא דאמרן כי לא עקר רגליו חוזר לעבודה לא אמרן אלא שרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו חוזר לראש'.⁴¹ מתי מי שלא עקר רגליו, למרות שסיים לומר את נוסח שמונה עשרה הברכות, חוזר לעבודה ואינו חוזר לראש התפילה? כאשר האדם רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו. נמצאנו למדים כי גם בתפילת הקבע, יש מקום לתחנונים אישיים של האדם אותם הוא מוסיף לאחר תפילתו, תחנונים המסייגים את תפיסת התפילה של ריב"ל כתפילת קבע ומציגים אותה כתפילת תחנונים. ריב"ל, לפחות בתלמוד, אינו חולק על תפיסה זו.

מיהו העושה תפילתו קבע?

מה משמעות דבריו של רבי אליעזר, לפיהם העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים? אנו פירשנו אמרה זו ככתב אישום חריף כנגד תפילת הקבע של חכמי יבנה. אולם הגמרא

37 בבלי, ברכות כט ע"א.

38 בבלי, ברכות כט ע"ב.

39 שם.

40 שם.

41 שם.

נמנעת באופן מוחלט מלתת פירוש שכזה לטקסט. תחת זאת, מעדיפה הגמרא שלל פירושים אחרים, שהמשותף לכולם הוא שהם אכן מבקרים את אופן אמירת התפילה ללא תחנונים, אך אינם מוכיחים לבקר את עצם תפילת הקבע הסדורה והמנוסחת. כך למשל, הפירושים תוקפים את האומר את התפילה מבלי להביע רגש בתפילתו, את המתפלל כדי לצאת ידי חובה, את המתפלל שלא בשעת רצון ואף את מי שאינו מוסיף תחנונים אישיים לתפילתו,⁴² אך ברור לכל כי יסודה של התפילה צריך להיות תפילת הקבע שקבעו חכמים.

נמצאנו למדים כי אף לדעתו של רבי אליעזר, לפחות כפי שפורשה בתלמוד, על אדם להתפלל תפילת קבע. אלא שאת תפילת קבע זו, עליו להתפלל בתחנונים. ניתן לראות בפירושים אלו קריאה לתפילת קבע שיש בה תחנונים או לתפילת תחנונים שיש בה קבע. על כל פנים, התלמוד נמנע מלתת מקום לתפילת תחנונים מוחלטת, אפילו לשיטת רבי אליעזר. אצל התלמוד, תפילות הקבע והתחנונים משמשות בהדי הדדי.

תפילת דרך הרבים

רבי יעקב ורב חסדא מלמדים אותנו כי היוצא לדרך מתפלל תפילת הדרך. מדובר בתפילה החורגת מתפילות הקבע ונוסחה אף אינו נוסח תפילת שמונה עשרה או מעין שמונה עשרה. נוסחה של התפילה ייחודי למהלך בדרך ומשקף את תחנוניו של הולך הדרכים באותה שעה שבה הוא הולך בדרך:

וְאָמַר רַבִּי יַעֲקֹב אָמַר רַב חֲסֵדָא: כָּל הַיּוֹצֵא לְדֶרֶךְ צָרִיךְ לְהַתְּפַלֵּל תְּפִלַּת הַדֶּרֶךְ. מֵאֵי תְּפִלַּת הַדֶּרֶךְ? "יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵי, שְׁתּוֹלִיכְנִי לְשָׁלוֹם, וְתַצְעִידֵנִי לְשָׁלוֹם... בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה"⁴³

התלמוד, כדרכו, לא מוכן לקבל תפילת תחנונים שכזו, תפילה אישית כל כך התלויה במעשיו של האדם עד שאין בה קבע. על כן, מוכנסים בתפילת התחנונים האישית שני ממדים מובהקים של תפילת הקבע. ראשית, כפי שקובע אביו, תפילה זו צריכה להיאמר בלשון רבים כך שהתחנונים אינם רק תחנוניו של האדם הפרטי אלא תחנוניהם של הציבור כולו. שנית, נקבעים גדרים פורמליים ל'דרך' המחייבת אמירת תפילה זו. פעם נוספת, התפילה הפכה מאירוע ספונטני של תחנוני הולך בדרך, לתפילת חובה על צרות הרבים, המתפלל מי שהולך בדרך העונה על הקריטריונים שנקבעו בתלמוד.⁴⁴

42 בבלי, ברכות כח ע"ב.

43 בבלי, ברכות כט ע"ב.

44 בבלי, ברכות, ל ע"א.

תפילת קבע על דרך תחנונים

לקראת סוף הפרק, דנה הסוגיה במי שמתפלל שתי תפילות כאחת,⁴⁵ וכך שואלת הגמרא: 'כמה ישהה בין תפלה לתפלה?'⁴⁶ כלומר, מהו פרק הזמן שעל האדם לחכות בין תפילתו הראשונה לבין תפילתו השנייה? עונה הגמרא:

רב הונא ורב חסדא, חד אמר: כדי שתתחונן דעתו עליו; וחד אמר: כדי שתתחולל דעתו עליו. מאן דאמר כדי שתתחונן דעתו עליו - דכתיב: (דברים ג') ואתחנן אל ה'; ומאן דאמר כדי שתתחולל דעתו עליו - דכתיב (שמות ל"ב) ויחל משה.⁴⁷

שני החכמים מסכימים שאין אדם מתפלל את שתי התפילות ברצף, אלא צריך להמתין עד שתתיישב דעתו עליו ויוכל להתפלל בשנית. ומהי אותה דעת מיושבת? אחד מהחכמים אמר, דעת של תחנונים. רעהו אמר, שתתחולל דעתו, שנאמר 'ויחל משה'.

המילה 'ויחל' היא מילה יחידאית בהקשרה זה במקרא.⁴⁸ על פי הספרי, לשון 'ויחל' לשון תפילה היא:

עשרה לשונות נקראת תפלה (...) נקראת חילוי, שנאמר: "ויחל משה" וגו'⁴⁹

אולם איזו תפילה היא תפילת 'ויחל'? על כך עונה הנצי"ב בפירושו לתורה:

מה עשה משה? **ויחל משה!** היינו, וצלי משה. זה תפלה קבועה כדרך ירידה בדרך הטבע, ובתוך תפלה קבועה התפלל עוד "למה ה'" וגו'. ומש"ה לא אמר כאן שבח שהרי הקדים שבח בתפלה קבועה.⁵⁰

לפי הנצי"ב, **תפילת 'ויחל' היא תפילת הקבע!** לפיכך, יש להבין את מימרת הגמרא שהבאנו באופן הבא: כמה ישהה בין תפילה לתפילה? חד אמר, כדי שיוכל להתפלל בשנית תפילת תחנונים, וחד אמר כדי שיוכל להתפלל בשנית תפילת קבע.

חשוב לשים לב כי מחלוקתם של רב הונא ורב חסדא מובאת בתבנית 'חד אמר'. על תבנית זו כתב הרב יוסף שמש:

45 המקרים שבהם אדם יכול להתפלל שתי תפילות בזו אחר זו הם: טעה ולא אמר יעלה ויבוא, שחרית ומוסף, מוסף ומנחה ותפילת תשלומין.

46 הערה 44 לעיל.

47 שם.

48 אבן עזרא, שמות לב יא.

49 ספרי דברים פרשת ואתחנן פסקה כו.

50 העמק דבר, שמות לב יא.

‘ואולי כך ניתן לומר על הרבה מופעים של ביטוי זה בש"ס (...). שזו משמעות הביטוי
 "חד אמר... וחד אמר..." שיש שני הדגשים **אבל שניהם משלימים זה את זה ואינה**
מחלוקת רגילה.⁵¹

אין דרך יפה יותר לסיים פרק זה, העוסק במתח ובאיזון שבין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים, ממסקנה זו – אדם צריך לשהות די כדי שתפילתו תהיה תפילת קבע, ותפילת תחנונים. לא מדובר בדעות נוגדות החולקות זו על זו, אלא בשני דגשים המשלימים זה את זה של אותה התפילה, תפילת קבע שיש בה תחנונים, או תפילת תחנונים שיש בה קבע.

תורת הדרך – דאו דה צ'ינג

נסכם את הצעדים בהם צעדנו עד כה. בפרק הראשון נוכחנו לדעת כי סוגיות המשנה והתלמוד בפרק 'תפילת השחר', מציגות מחלוקת איתנה בין הרואים בתפילה תפילת קבע, לבין אלו הרואים בה תפילת תחנונים. בפרק השני הבנו כי הגמרא אינה מקבלת אף אחת מהגישות באופן גורף, וגם אינה דוחה אף אחת מהן. בפרק 'תפילת השחר' התלמוד יוצר תפילה סימביוטית – תפילת קבע עם מרכיבי תחנונים או תפילת תחנונים עם מרכיבי קבע.

בעיוננו הבנו כי לא רק הגמרא מציעה מיצוע שכזה בין הגישות השונות, אלא אף החכמים עצמם המייצגים עמדות שונות, לא מציגים בהכרח עמדות דיכוטומיות אלא ממתנים את עמדותיהם. רבי יוחנן קורא למי שמתמהמה עם תפילתו פושע, רבי יוסי מודה שאת תפילת האבות סמכו רבנן לקורבנות, רבי יהושע מציג נוסח מוגמר לתפילת התחנונים האישית, רבן גמליאל מקבל באופן מסוים את עמדתו של רבי יהושע ואת הלגיטימיות שלה וריב"ל אינו חולק על כך שבסוף תפילת הקבע יכול המתפלל להוסיף תחנונים.

מדוע בחרו החכמים לנקוט בעמדות מסויגות יחסית? למה העדיפו שלא להציג עמדה גורפת – או תפילה שהיא תפילת קבע 'על מלא', או תפילה שהיא כל כולה תחנונים? לכאורה, התשובה הפשוטה היא שהחכמים רואים ערך בכל אחת מהגישות לתפילה וגם אם בעיניהם גישה אחת היא הדומיננטית או החשובה יותר, לא ניתן לוותר על הגישה השנייה.

אולם עיון בתורת הדאו דה צ'ינג, תורה סינית קדומה, יוכל להוביל למסקנה מעניינת יותר. החכמים בוחרים לסייג את עמדותיהם לא כי הקצנה של גישה מסוימת תפגע בגישה המתנגדת לה, אלא כי הקצנה של עמדה מסוימת תפגע בעמדה זו עצמה! תפילת

51 פורטל הדף היומי, גיטין סח ב, בקישור:

קבע קיצונית לא תהיה עוד תפילת קבע ותפילת תחנונים קיצונית לא תיוותר עוד תפילת תחנונים. הקיצוני, אינו האותנטי.⁵²

פרק 40 לספר הדאו דה צ'ינג

פרק 40 לספר הדאו פותח במילים הבאות (בתרגום לאנגלית ולעברית):

בכיוון ההפוך, זו תנועת הדרך
returning is how Tao moves

העיקרון מבואר על ידי חוקרי הדאו באופן הבא:

בחוויה האנושית, כמו בעולם הטבע, לקחת כל רעיון ותופעה לקצה שלה, תוצאתה תהיה התהפכות הכיוון שלה. זו תנועת הדרך.⁵³

מיכה גודמן, על סמך חוקרים אחרים, מפרש את פרק 40 לתורת הדאו באופן הבא: הקצנה של ערך אחד, תוביל לכך שהמקצין לא יגיע לכדי מימוש של הערך המוקצן, אלא לביטול אותו הערך. כשם שמי שטס למערב ללא הפסקה, במטרה להגיע לנקודה המערבית ביותר בעולם, ימצא את עצמו במזרח, כך מי שיפליג אל עבר ההופעה הקיצונית ביותר של רעיון אידאולוגי כלשהו, סופו שיבטל את אותו הרעיון.

על פי גודמן, רעיון זה הוא רעיון מכוון בתורת הדאו. על בסיסו, ניתן להבין וללמוד את תורת הדאו כולה. המסקנה המוסקת בספר הדאו מרעיון זה, היא שיש לשמר תחרות בין ערכים באופן מתמיד. בניגוד לחשיבה הבינארית המערבית, חשיבה לפיה בכל תחרות צריך להיות צד מנצח וצד מפסיד, בתפיסת הדאו התחרות היא העיקר. ניצחון של אחד מהמתחרים, יגרום להפסד של כולם כולל של המנצח עצמו. על כן יש לשמר את התחרות. התפיסה אינה בינארית, אלא תפיסה שלמה של יין ויאנג המתחרים זה בזה, ודרך התחרות משלימים זה את זה.

הסיבה שיש לשמר את התחרות היא שבהיעדר תחרות תגיע הקצנה, וממילא יבוטלו הרעיונות שאותם נעשה ניסיון להקצין. התחרות, המתח המתמיד בין שני רעיונות, הם המאפשרים לשני הרעיונות להתקיים. הקיום שלהם ממילא יהיה קיום מאוזן מכיוון שאם יצאו מאיזון, לא יהיה להם קיום.

אם כן, מדובר בתחרות לשם התחרות. ניצחון יפגע בה, ושימור המתח הוא המקיים את הרעיונות ומפרה את העולם. החשיבה על רעיונות אינה צריכה להיות בינארית, אלא הרמונית.

52 ניסוח זה מבוסס על דבריהם של ד"ר מיכה גודמן ואפרת שפירא - רוזנברג בפרק 52 להסכת "מפלגת המחשבות". העונה השלישית של הפודקאסט עוסקת בתורת הדאו וניתוח תורה זו בהמשך המאמר יתבסס על האמור בהסכת זה. ניתן להאזין להסכת בקישור: <https://did.li/7Sraa>

תורת הדאו בפרק תפילת השחר

נראה כי ניתן ליישם את תורת הדאו, כפי שפירש אותה גודמן, בפרק הרביעי במסכת ברכות סביב המתח שבין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים. שתי תפיסות אלו של התפילה, כתפילת קבע וכתפילת תחנונים, הן תפיסות מנוגדות הנאבקות זו בזו. כפי שנראה, המאבק בין התפיסות הוא המאפשר את קיומה ומימושה של כל תפילה. בחירה בתפילת קבע ללא תחנונים או בתפילת תחנונים ללא קבע, תותיר אותנו ללא תפילה כלל.

תפיסת תפילת קבע 'טהורה'

מה היה קורה אילו תפילת הקבע הייתה מנצחת בתחרות שבין תפילת הקבע לבין תפילת התחנונים? מה היה דינה של התפילה, לו הייתה התפילה תפילת קבע בלבד? על פי תורת הדאו, תפילה שכזו, סופה שלא היה בה קבע כלל. כיצד?

כזכור, הביטוי הקיצוני ביותר לתפילת קבע 'טהורה' נמצא כבר בסוגיית הפתיחה לפרק. המשנה הראשונה בפרק 'תפילת השחר' מציגה טווחי שעות שבהן מותר להתפלל. על כך מקשה הגמרא:

רמינהו: מצותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום!⁵⁴

כלומר, כיצד יכולה המשנה להעניק טווח שעות רחב ולא קבוע כל כך לתפילה? האם זמנה של התפילה אינו אותו רגע ספציפי של הנץ החמה?

הגמרא עונה על קושיה זו:

כי תניא ההיא, לו תיקין.⁵⁵

תפילה שכזו הקורית ברגע הנץ החמה בלבד, לא רגע אחד מוקדם יותר ולא רגע אחד מאוחר יותר, שהיא תפילת הקבע בטהרתה, אפשרית עבור יחידי הסגולה העונים על הגדרת ה'ותיקין'. משמעות התשובה היא שתפילת קבע טהורה כל כך מתאימה לפלח זעיר מהאוכלוסייה ותו לא. בחירה בתפילת קבע טהורה תמנע מרוב הציבור גישה לתפילה כלל.

נמצאנו למדים שתפילת הקבע הטהורה תוביל לכך שרוב הציבור לא יוכל להתפלל. אם זמנה של התפילה יהיה אך ורק ברגע של הנץ החמה, כל מי שאינם ותיקין לא יעמדו בכך ולא יתפללו כלל. התוצאה היא שבמקום תפילת קבע גמישה יותר, כזו שיש בה גם ממד של תחנונים ופרק זמן רחב יחסית שבו ניתן להתפלל, שבה כל הציבור כמעט יוכל לעמוד, התפילה תיוותר נחלתם של הוותיקין בלבד ותפילת הקבע תלך ותפחת עד מאוד.

54 בבלי ברכות, נו ע"א.

55 שם.

ייתכן כי ניתן להקציין עוד יותר את רעיון תפילת הקבע 'הטהורה'. העת המודרנית סיפקה לנו כלים מדעיים, המאפשרים לנו לדעת במדויק מהו זמן הנץ החמה. רמות הדיוק הקיימות כיום, טובות לאין ערוך מאלו שהיו בזמנם של התנאים והאמוראים, בוודאי ביחס לאינדקציות שהיו לאדם מן הישוב לגבי זמן הנץ החמה.

אם נניח שתפילת הקבע הטהורה מאפשרת להתפלל רק ברגע הנץ כפי שהוא ידוע לנו כיום, ייתכן שגם רבים מהוותיקין לא יוכלו להתפלל תפילת קבע שכזו. עיכוב, ולו קל שבקלים, חוסר תשומת לב לרגע אחד, והנה תפילת הקבע הטהורה עברה חלפה לה.

כך תפילת הקבע הטהורה מביאה למצב של חוסר תפילת קבע, ואולי אף לחוסר תפילה כלל. כל שיוותר לאדם לעשות הוא לזעוק לקונו על אותה תפילה שאבדה לו. זעקה זו תעביר את תפילת הקבע הטהורה המרה מלאה, מתפילת קבע לתפילת תחנונים של זעקה פנימית על אובדן תפילת הקבע.

תפילת התחנונים הטהורה

מהי גרסתה הטהורה ביותר של תפילת התחנונים? תפילה שכזו תהיה תפילה בלי נוסח קבוע ובלי זמן מוגדר. תפילה המסתמכת על נדבת לבו של האדם, ותו לא. אולם מה דינה של תפילה שכזו? נראה כי תפילה המסתמכת על תחנונו של האדם הפרטי בלבד, סופה שתישכח. האדם יחכה למצב בו נימי נפשו יזעקו וכל עוד המתפלל לא יחוש צורך פנימי עז להתפלל, הוא לא יפנה אל בוראו.

אכן, סביר בהחלט כי כל אדם יפנה לקונו מספר פעמים בחייו, מי יותר ומי פחות. ייתכן כי יהיו אנשים, אולי החסידים הראשונים, שימצאו עצמם מתחננים שלוש פעמים ביום ואף למעלה מכך. אולם ככל הנראה, רוב הציבור היה בטל מתפילתו ולא מתחנן כמעט בכלל.

מסקנתנו היא, שגם תפילת קבע 'טהורה' וגם תפילת תחנונים 'טהורה', יובילו את הציבור, או לפחות את רובו, לאותו מקום בדיוק – מקום שבו רוב הציבור לא יתפלל לא תפילת קבע ולא תפילת תחנונים. הקצנת ממד הקבע שבתפילה תבטל לחלוטין את קביעות התפילה, הקצנת ממד התחנונים שתפילה תוביל לאיחית התחנונים עצמם.

על כן, צועד פרק 'השחר', במודע או שלא במודע, בדרך הדאו דה צ'ינג. התלמוד משמר את התחרות בין תפילת התחנונים לבין תפילת הקבע, ויוצר תפילה משולבת – תפילת קבע שיש בה תחנונים ותפילת תחנונים שיש בה קבע. תפילה עם זמנים מוגדרים, אך עם טווחי זמן המאפשרים לאדם לבחור את הזמן שבו יתפלל. תפילה עם נוסח קבוע, אך עם מקום להוספת תחנונים ובקשות וכן תפילות נסיבתיות דוגמת תפילת הדרך או תפילת שעת הסכנה. תפילה שתיקנו האבות, אך סמכו אותה רבנן לעבודת הקורבנות.

כל אלו הופכים את התפילה לעבודה שבלב. עבודה, הדורשת עמל ויגיעה, אך כזו הנמצאת בלב. יגיעה מנטלית הדורשת תחנונים וזעקה. עבודה שהיא שיחה, עבודה שיש בה עמידה לפני ה'.

סיכום

במאמר זה ראינו כי בפרק תפילת השחר בתלמוד הבבלי שורר מתח בסיסי באשר לאופייה של התפילה: האם תפילתנו היא תפילת קבע או תפילת תחנונים? נוכחנו לדעת כי התלמוד אינו מכריע כאף אחת מהתפיסות אלא משמר את התחרות ביניהן. מתורת הדאוד דה צ'ינג למדנו כי שימור המתח הוא השומר על התפילה עצמה וכי אילו אחת מהתפיסות הייתה מנצחת, סביר להניח שהיינו נותרים ללא תפילה כלל. שימור התחרות יוצר תפילה חיה, תפילה שהיא תחנונים וקבע גם יחד. תפילה שהיא עבודה, אך כלשון הגמרא בפרק השלישי במסכת, תפילה שהיא עבודה שבלב.⁵⁶